
РОЗДІЛ XI. МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 341.3

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.01.135>

СТАН ВІЙНИ: ПИТАННЯ ПРАВОВИХ НАСЛІДКІВ В КОНТЕКСТІ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ

Агафонова Ю.П.,*начальник служби з питань запобігання та виявлення корупції
Західного територіального управління
Національної гвардії України, майор***Котляренко О.П.,***начальник кафедри військового права
та правоохоронної діяльності
інституту стратегічних комунікацій
Національного університету оборони України,
кандидат юридичних наук, полковник юстиції*

Агафонова Ю.П., Котляренко О.П. Стан війни: питання правових наслідків в контексті збройної агресії російської федерації.

У даній статті розглядається питання процедури оголошення війни, передумови встановлення правила щодо попередження про початок воєнних дій, а також можливих правових наслідків оголошення війни. Аналіз інформаційного простору свідчить, що тематика розмежування понять «воєнний стан» і «стан війни» викликає значний інтерес українського суспільства, оскільки для пересічних громадян такі поняття вважалися тотожними, а країна-агресор, яка веде гібридну війну проти України, використовує підміну зазначених понять, маніпулюючи тим, що Україна досі не оголосила стан війни. 24 лютого 2022 року російська федерація вторглася на територію України, при цьому не оголошуючи війни, також у 2014 році під час вторгнення на територію Криму росія заперечувала свою причетність, а заяви представників країни-агресорки зводилися до того, що даний збройний конфлікт є внутрішнім.

Саме питання правових наслідків є важливим, оскільки правові наслідки являються механізмом реалізації будь-якого правила. В контексті даної статті з'ясовано, що правові наслідки не є чітко встановленими, та можуть виникати за відповідного волевиявлення держави, або враховуючи необхідність вжиття відповідних заходів по відношенню до країни-агресорки. В контексті збройної агресії російської федерації проти України підкреслюється, що Україна продовжує вживати заходи щодо повного припинення відносин з російською федерацією, з урахуванням міжнародних договорів та угод, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Зокрема, йдеться про припинення дипломатичних та консульських відносин з російською федерацією та про припинення дії, вихід та денонсацію міжнародних договорів України, укладених Урядом України з урядами російської федерації, Республіки Білорусь та в рамках Співдружності Незалежних Держав.

Розглянуто питання розмежування поняття «оголошення війни» та «оголошення стану війни», що також має значення для відповідних правових наслідків.

У статті проведено короткий аналіз нормативно-правових актів України, в яких використовується поняття «стан війни».

Ключові слова: стан війни, оголошення війни, правові наслідки оголошення війни, збройна агресія росії проти України.

Ahafonova Y.P., Kotliarenko O.P. State of war: issues of legal consequences in the context of armed aggression by the russian federation.

The article addresses the procedure of declaring war, the prerequisites for establishing rules on notifying about the commencement of hostilities, as well as the potential legal consequences of declaring war. An analysis of the informational space indicates that the issue of distinguishing between the terms

«martial law» and «state of war» generates significant interest among the Ukrainian public. For ordinary citizens, these terms have often been perceived as synonymous, while the aggressor state, engaged in a hybrid war against Ukraine, exploits the substitution of these concepts, manipulating the fact that Ukraine has not yet declared a state of war. On February 24, 2022, the Russian Federation invaded the territory of Ukraine without declaring war. Similarly, in 2014, during the invasion of Crimea, Russia denied its involvement, claiming instead that the armed conflict was an internal matter. Statements by representatives of the aggressor state were limited to this narrative.

The issue of legal consequences is important, as they serve as a mechanism for the implementation of any rule. In the context of this article, it has been determined that legal consequences are not strictly defined and may arise based on the will of the state or due to the necessity of taking appropriate measures against the aggressor state. In the context of the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine, it is emphasized that Ukraine continues to take measures to fully sever relations with the Russian Federation, considering international treaties and agreements ratified by the Verkhovna Rada of Ukraine. Specifically, this includes the termination of diplomatic and consular relations with the Russian Federation, as well as the suspension, withdrawal, and denunciation of international agreements concluded by the Government of Ukraine with the governments of the Russian Federation, the Republic of Belarus, and within the framework of the Commonwealth of Independent States.

The distinction between the terms «declaration of war» and «state of war» is also examined, as it is relevant to the corresponding legal consequences.

The article includes a brief analysis of Ukraine's regulatory and legal acts in which the term «state of war» is used.

Key words: state of war, declaration of war, legal consequences of declaring war, armed aggression of Russia against Ukraine.

Постановка проблеми. Враховуючи Гаазьку конвенцію 1907 року, війна повинна починатися з офіційного оголошення, проте з динамікою сучасних гібридних війн, які супроводжуються прихованістю та інформаційно-психологічними операціями, оголошення війни станом на сьогодні не практикується. Виходячи з цього не кожна держава може ідентифікувати збройну агресію та вчасно оголосити стан війни, який може стати підставою для офіційного припинення будь-яких публічних відносин з країною-агресоркою. Дослідження питання правових наслідків як оголошення стану війни, так і оголошення війни має важливе значення, оскільки це дозволить виокремити стан війни серед інших взаємопов'язаних понять, таких як «воєнний стан» і «воєнний час».

Метою дослідження є аналіз умов та правових наслідків оголошення стану війни враховуючи збройну агресію російської федерації проти України, а також врахування практичного застосування «стану війни» в умовах українського сьогодення.

Стан опрацювання проблематики. Серед досліджень тематики стану війни в контексті співвідношення з іншими поняттями можна виділити: Кириченко С.О., Лобко М.М., Семененко В.М., Савчин М.В., Топольницький В.В., Тична Б.М. та інші.

Виклад основного матеріалу. Процедура оголошення війни передбачається, насамперед, Гаазькою конвенцією про початок воєнних дій, яка була підписана 18 жовтня 1907 року під час Другої Гаазької мирної конференції. Її прийняття було відповіддю на загрозу початку воєнних дій без офіційного попередження, які призводили до несподіваних нападів, та, як наслідок, до гуманітарної катастрофи.

Війна між Росією і Японією, що спалахнула в 1904 році без оголошення війни, викликала рух за прийняття деяких письмових правил про початок війни, що і стало передумовою прийняття Гаазької конвенції про початок воєнних дій [1].

Договірні Держави визнають, що воєнні дії між собою не повинні починатися без попереднього і прямого попередження у формі оголошення війни з поясненням причин або ультиматуму з умовним оголошенням війни. Про існування стану війни необхідно негайно повідомити нейтральні держави, і він набуває чинності щодо них лише після отримання повідомлення, яке, однак, може бути надіслано телеграфом. Проте нейтральні держави не можуть покладатися на відсутність повідомлення, якщо чітко встановлено, що вони дійсно знали про існування стану війни. Стаття 1 цієї Конвенції набуває чинності у випадку війни між двома чи більше договірними державами. Стаття 2 є обов'язковою для воюючої держави, яка є учасницею Конвенції, та нейтральних держав, які також є учасницями Конвенції (статті 1-3 Конвенції) [2].

Україна, як правонаступниця СРСР, визнала чинність в тому числі Гаазьких конвенцій 1899 та 1907 років після проголошення незалежності 24 серпня 1991 року. Згідно із Законом України «Про правонаступництво України» від 12 вересня 1991 року, Україна підтвердила свої зобов'язання за міжнародними договорами, укладеними СРСР, які не суперечать Конституції України (стаття 7) [3].

Оголошення війни в міжнародному праві є протиправною дією і визнається міжнародним злочином. Зокрема, відповідно до статті 3 Резолюції Д/РЕ8/3314 (XXIX) «Визначення агресії», ухваленої на 29-й сесії Генеральної Асамблеї ООН у 1974 р., як акти агресії, незалежно від оголошення війни, розглядаються:

- вторгнення або напад збройних сил держави на територію іншої держави або будь-яка воєнна окупація, який би тимчасовий характер вона не мала, що є наслідком такого вторгнення або нападу, або будь-яка анексія із застосуванням сили території іншої держави або її частини;
- бомбардування збройними силами держави території іншої держави або застосування будь-якої зброї державою проти території іншої держави;
- блокада портів або берегів держави збройними силами іншої держави;
- напад збройними силами держави на сухопутні, морські або повітряні сили, або морські і повітряні флоти іншої держави;
- застосування збройних сил однієї держави, що перебувають на території іншої держави, за згодою з державою, яка їх приймає, в порушення умов, передбачених цією угодою, або будь-яке продовження їх перебування на такій території після припинення дії угоди;
- дії держави, яка дозволяє, щоб її територія, надана нею у розпорядження іншої держави, використовувалася цією іншою державою для здійснення акту агресії проти третьої держави;
- заслання державою або від імені держави озброєних банд, угруповань та регулярних сил або найманців, що здійснюють акти застосування збройної сили проти іншої держави настільки серйозного характеру, що це прирівнюється до вищеперерахованих актів, або її істотна участь у них [4].

Оголошення війни, навіть якщо за цим актом не слідують власне воєнні дії, означає початок юридичного стану війни і настання для всіх воюючих сторін певних міжнародно-правових наслідків: між державами припиняються дипломатичні і консульські відносини (дипломатичному і консульському персоналу забезпечується захист і можливість безперешкодно залишити територію противника; на час збройного конфлікту інтереси однієї воюючої держави на території іншої може представляти нейтральна держава, що має дипломатичні відносини з обома воюючими сторонами); припиняють дію договори політичного характеру; починають діяти норми міжнародного гуманітарного права, міжнародні угоди, ухвалені спеціально для періоду збройного конфлікту (союзні договори, договори про взаємну і воєнну допомогу тощо); майно, що є власністю ворожої держави (крім майна дипломатичних представництв і консульських установ), підлягає конфіскації; торгові судна, що перебувають до початку війни у ворожих портах, повинні залишити порт противника (для цього встановлюється розумний строк для вільного виходу з територіальних вод держави-супротивника, після закінчення якого такі судна підлягають реквізиції (примусове вилучення) і затриманню до закінчення війни незалежно від їхньої належності (державі, приватним компаніям або фізичним особам); воєнні кораблі підлягають обов'язковій реквізиції) [5, с. 336]; у статті «Щодо питання правового режиму воєнного стану і стану війни» Кириченко С.О., Лобко М.М, Семененко В.М. також звернули увагу, що до громадян держави-противника може застосовуватися спеціальний режим: їх право на вибір місця проживання обмежується; вони можуть бути інтерновані або примусово поселені в певному місці, як це визначено статтями 41, 42 Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року [6, с. 14].

Варто зазначити, що між державами дипломатичні і консульські відносини можуть і не припинятися, принаймні жоден міжнародний договір не передбачає такого обов'язку для будь-якої з держав. Як правило, розрив дипломатичних відносин між державами часто супроводжує початок воєнних дій, але й бувають випадки, коли відносини продовжують існувати після початку збройного конфлікту. Важливо також підкреслити, що розірвання дипломатичних відносин не тягне за собою розірвання консульських зносин (стаття 2 Віденської конвенції про консульські зносини 1963 року) [7].

До прикладу під час повномасштабного вторгнення російської федерації на територію України, 24 лютого 2022 року Міністерство закордонних справ України опублікувало офіційну заяву щодо розриву дипломатичних відносин з російською федерацією. МЗС України також відкликала до Києва тимчасового повіреного у справах України в російській федерації Василя Покотила для проведення консультацій і розпочало евакуацію українського посольства в Москві. При цьому, Україна не розривала консульські відносини з росією – відповідно до статті 2 Віденської конвенції про консульські зносини 1963 року [8].

Щодо припинення дії договорів, в тому числі політичного характеру, Тенешев В.Ф. зазначає, що існування збройного конфлікту не припиняє або не призупиняє дію договорів між державами-сторонами цього конфлікту або між державою-стороною збройного конфлікту та державою, яка не є його стороною. Зокрема, факт збройної агресії з боку російської федерації не призвів до автоматичного припинення договорів між країнами [9, с. 397].

3 вересня 2024 року Кабінет Міністрів України схвалив розроблене МЗС розпорядження «Про подання до Верховної Ради України проєкту Закону України «Про припинення дії, вихід та денонсацію міжнародних договорів України, укладених Урядом України з урядами російської федерації, Республіки Білорусь та в рамках Співдружності Незалежних Держав». Надалі відповідний проєкт закону буде переданий на розгляд парламенту. Він передбачає припинення дії, вихід і денонсацію 14 міжнародних договорів України – п'яти з росією, чотирьох з білоруссю, а також п'яти угод, укладених в рамках СНД – у військовій, енергетичній, фінансовій, економічній, транспортній, соціальній і медичній сферах [10]. Зокрема, мова йде про Угоду між Урядом України та Урядом російської федерації про засоби систем попередження про ракетний напад і контролю космічного простору, вчинену 28 лютого 1997 року в м. Києві, ратифіковану Законом України від 11 січня 2001 року № 2207-III; Угоду між Урядом України і Урядом російської федерації про взаємний залік заборгованості за поставлені енергетичні ресурси і за розщеплювані матеріали, вчинену 30 жовтня 1997 року в м. Києві, ратифіковану Законом України від 14 травня 1999 року № 667-XIV; Угоду між Урядом України і Урядом Республіки Беларусь про міжнародне автомобільне сполучення, здійснену 17 грудня 1992 року в місті Києві, ратифіковану Законом України від 20 листопада 1998 року № 274-XIV; а також інші [11].

Необхідно зауважити, що «оголошення війни» і «оголошення стану війни» не можна вважати тотожними поняттями, оскільки говорячи про оголошення війни маємо на увазі повідомлення держави про початок воєнних дій проти іншої держави (як дії держави-агресорки), в той час як оголошення стану війни можна розглядати як констатація факту перебування держави у збройному конфлікті.

В умовах сучасних гібридних війн, на мою думку, є необхідність чіткого визначення саме тих дій (не тільки традиційних військових, які наведені у Резолюції № 3314 (XXIX) Генеральної Асамблеї ООН), які будуть свідчити про агресію стосовно конкретної держави чи держав, а також внесення змін до національного законодавства, де термін «стан війни» використовувати виключно у взаємозв'язку із терміном «воєнний стан», який в свою чергу є чітко регламентованим особливим правовим режимом.

Станом на сьогодні українське законодавство також не містить визначення поняття «стан війни», однак посилання на «стан війни» можна знайти у багатьох нормативно-правових актах, до прикладу: 1) у Конституції України (відповідно до пункту 9 статті 85 до повноважень Верховної Ради України належить, зокрема, оголошення за поданням Президента України стану війни і укладення миру, схвалення рішення Президента України про використання Збройних Сил України та інших військових формувань у разі збройної агресії проти України; відповідно до пункту 19 статті 106 Президент України, серед іншого, вносить до Верховної Ради України подання про оголошення стану війни та у разі збройної агресії проти України приймає рішення про використання Збройних Сил України та інших утворених відповідно до законів України військових формувань) [12]; 2) у Законі України «Про оборону України» (відповідно до частини 3 статті 4 з моменту оголошення стану війни чи фактичного початку воєнних дій настає воєнний час, який закінчується у день і час припинення стану війни) [13]; 3) у Законі України «Про захист інтересів суб'єктів подання звітності та інших документів у період дії воєнного стану або стану війни» (у підпунктах 1-4² пункту 1); 4) у Законі України «Про лобювання» (відповідно до пункту 3 частини 1 статті 8 не може бути предметом лобювання нормативно-правовий акт щодо оголошення за поданням Президента України стану війни і укладення миру) [14]; 5) у Законі України «Про правотворчу діяльність» (відповідно до пункту 2 частини 2 статті 1 дія цього Закону не поширюється на суспільні відносини, що виникають у процесі оголошення загальної або часткової мобілізації, введення в Україні або в окремих її місцевостях воєнного стану, оголошення за поданням Президента України стану війни і укладення миру, використання Збройних Сил України та інших утворених відповідно до законів України військових формувань, здійснення повноважень у сфері національної безпеки і оборони, а також здійснення зовнішньополітичної діяльності) [15]. У підзаконних нормативно-правових актах також зустрічається посилання на стан війни. Однак, як правило, в конструкціях відповідних статей «стан війни» використовується разом з «воєнним станом», правові наслідки запровадження якого чітко регламентовані законодавством.

Висновки. Таким чином, оголошення стану війни в умовах сьогодення не є необхідністю, оскільки враховуючи положення статті 4 Закону України «Про оборону», у разі збройної агресії проти України або загрози нападу на Україну Президент України приймає рішення про загальну або часткову мобілізацію, введення воєнного стану в Україні або окремих її місцевостях, застосування Збройних Сил України, інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, подає його Верховній Раді України на схвалення чи затвердження, а також вносить до Верховної Ради України подання про оголошення стану війни. Відповідно до статті 64 Конституції України в умовах

воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень, поряд з тим оголошення стану війни не впливає на права та свободи громадян. Прослідковується, що «стан війни» як правило використовується разом з «воєнним станом»; саме по собі оголошення стану війни не дозволить в повній мірі здійснювати заходи щодо відсічі збройної агресії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Шиндлер Д. і Томан Дж. Закони збройних конфліктів, Видавництво Martinus Nijhoff, 1988, с. 57–59.
2. III Гаазька конвенція про відкриття воєнних дій від 18.10.1907. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_b85#Text.
3. Про правонаступництво України: Закон України від 12.09.1991 № 1543-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1543-12#Text>.
4. Резолюція Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй 3314 (XXIX) (Визначення агресії) від 14 грудня 1974 р.
5. Войціховський А.В. Міжнародне право Навчальний посібник. – Харків, 2020. – 544 с.
6. Кириченко С.О. Щодо питання правового режиму воєнного стану і стану війни. *Наука і оборона*. 2019. № 2. С. 9–16. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nauio_2019_2_4.
7. Віденська конвенція про консульські зносини 1963 року. URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/9_2_1963.pdf.
8. Сайт «Українська правда»: Україна розриває дипломатичні відносини з РФ: текст заяви [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/02/24/7134575/>. 24.02.2022.
9. Тенешев В.Ф. (2020). Вплив збройних конфліктів на дію міжнародних договорів. *Часопис Київського університету права*, (1), 396–400. <https://doi.org/10.36695/2219-5521.1.2020.78>.
10. Сайт «Міністерство закордонних справ України»: МЗС ініціювало чергове розірвання низки міжнародних договорів з Росією, Білоруссю та СНД. URL: <https://mfa.gov.ua/news/mzs-iniciuvalo-cherгоve-rozirvannya-nizki-mizhnarodnih-dogovoriv-z-rosiyeyu-bilorussyu-ta-snd>.
11. Проект Закону про припинення дії, вихід та денонсацію міжнародних договорів України, укладених Урядом України з урядами російської федерації, Республіки Білорусь та в рамках Співдружності Незалежних Держав від 0290 від 04.09.2024. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/44853>.
12. Конституція України від 28.06.1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
13. Про оборону України: Закон України від 06.12.1991 р. № 1932-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text>.
14. Про лобювання: Закон України від 23.02.2024 р. № 3606-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3606-20#Text>.
15. Про правотворчу діяльність: Закон України від 24.08.2023 р. № 3354-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text>.